

Хмельницький національний університет
 Факультет економіки та управління
 Кафедра фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Лазарук Оксани Леонідівни
 Прізвище, ім'я, по батькові студентки

на здобуття ступеня вищої освіти бакалавра

Банківське кредитування малого та середнього бізнесу за матеріалами
АТ «ОТП Банк»
 назва теми

Галузь знань 07 «Управління та адміністрування»

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

Шифр і назва спеціальності

Освітня програма Фінанси, банківська справа та страхування

Назва

КРФБС 020063.01.14.00

Виконав: студент IV курсу, групи ФБС-20-1

 підпис

Оксана ЛАЗАРУК
 ім'я, ПРІЗВИЩЕ

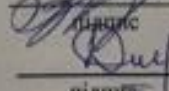
Керівник: д-р. екон. наук, професор

 підпис

Раїса КВАСНИЦЬКА
 ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Нормоконтролер:

доцент
 посада

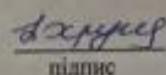

 підпис

Яна РОЗЕНКО
 ім'я, ПРІЗВИЩЕ

До захисту допускаю:

Зав. кафедри ФБСС

д-р. екон. наук, професор

 підпис

Ніда ХРУЩ
 ім'я, ПРІЗВИЩЕ

28 06 2024 р.

Хмельницький 2024

Зміст

	С.
Вступ	5
1 Теоретичні основи кредитування діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва	8
1.1 Визнання, функції та характерні ознаки суб'єктів малого та середнього підприємництва	8
1.2 Суть, роль, особливості та етапність здійснення банківського кредитування МСП	16
2 Аналітичні аспекти банківського кредитування малого і середнього бізнесу в Україні	25
2.1 Аналіз стану та динаміки розвитку малого і середнього бізнесу в Україні та його кредитування банківськими установами на макро- та мікроекономічних рівнях у 2019-2023 роках	25
2.2 Дослідження особливостей кредитування МСП за програмами, які надаються АТ «ОТП БАНК»	33
Висновки	43
Список використаних джерел	47
Додатки	51

ВСТУП

Актуальність теми. Важливість та роль суб'єктів малого та середнього підприємництва (МСП) давно визнана у всьому світі. Вони є потужним чинником соціально-економічної стабільності країни та важливим елементом сучасної економічної моделі. Саме цей сектор економіки визначає темпи економічного зростання, структуру та якість валового внутрішнього продукту, уможливорює швидку реструктуризацію економіки та сприяє зниженню рівня безробіття шляхом створення нових робочих місць для населення. Крім того, малий та середній бізнес забезпечує підтримку високої конкурентоспроможності і здатний гнучко реагувати на зміни ринкової кон'юнктури, пропонуючи ринку новий асортимент продукції та стимулюючи інноваційні та інвестиційні процеси. Однак ведення малого бізнесу в Україні в умовах нестабільного економічного та політичного клімату пов'язане зі значними перешкодами. Однією з головних перешкод для розвитку малого та середнього бізнесу в Україні є брак коштів. Під час війни, яка триває на території України, питання залучення кредитних ресурсів для фінансової підтримки малих та середніх підприємств стало особливо актуальним. Однак, при вирішенні цього питання, виникають певні протиріччя. З одного боку, малі та середні підприємства гостро потребують банківських кредитів. А з іншого боку, кредитним установам, в т.ч. банкам, важко їм надавати кредити, оскільки кредитування малого та середнього бізнесу є ризикованим, суми кредитів невеликі, а їх вартість - висока. Потреба наукового пошуку шляхів розв'язання цієї суперечності зумовлює актуальність теми кваліфікаційного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багато вітчизняних науковців та дослідників, таких як О. Барановський, З. Варналій, З. Герасимчук, Б. Данилишин, О. Кузьмін, С. Реверчук, зверталися до теми розвитку МСП у вітчизняних економічних реаліях у своїх працях. Багато публікацій вітчизняних економістів присвячено фінансовому забезпеченню діяльності МСП, а саме її банківському кредитуванню. Ця сфера висвітлена в наукових працях таких

авторів, як: Бартош О., Волкова Н., Жежерун Ю., Квасницька Р., Коваленко В., Коваль В., Погореленко Н., Радова Н. розглянуто. Проте ефективність банківських кредитів у формуванні механізмів фінансово-інвестиційного забезпечення розвитку МСП у сучасних умовах господарювання на тлі нерівномірності економічного циклу в Україні залишається відкритим питанням і потребує подальших досліджень.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження теоретичних та практичних засад кредитування банками малого та середнього бізнесу та визначення перспектив його активізації в Україні.

Досягнення мети кваліфікаційної роботи реалізується через вирішення низки таких завдань:

- обґрунтування змісту, функцій та характерних ознак суб'єктів малого та середнього підприємництва;
- визначення суті, ролі, особливостей та етапності здійснення банківського кредитування МСП;
- аналіз стану та динаміки розвитку малого і середнього бізнесу в Україні та його кредитування банківськими установами на макро- та мікроекономічних рівнях у 2019-2023 роках;
- дослідження особливостей кредитування МСП за програмами, які надаються АТ «ОТП БАНК».

Предметом кваліфікаційної роботи є теоретичні, методичні та прикладні аспекти банківського кредитування малого та середнього бізнесу в Україні.

Об'єктом кваліфікаційної роботи є банківське кредитування малого та середнього бізнесу в Україні на прикладі АТ "ОТП БАНК".

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є базові положення про МСП та їх банківське кредитування. При з'ясуванні сутності поняття "малий та середній бізнес" використано методи сходження від абстрактного до конкретного, поєднання аналізу та синтезу, структурний та системний підходи, а також причинно-наслідковий метод. В аналітичній частині використано статистичний та порівняльно-аналітичні методи, за допомогою яких досліджено та проаналізовано сучасний стан та показники

розвитку МСП в Україні, обсяги їх кредитування банками.

Теоретичну та аналітичну основу кваліфікаційної роботи склали наукові та прикладні праці вітчизняних і зарубіжних вчених, матеріали Державної служби статистики України, Національного банку України, річні звіти АТ "ОТП БАНК" та ресурси інформаційних порталів в мережі Інтернет.

1 Теоретичні основи кредитування діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва

1.1 Визнання, функції та характерні ознаки суб'єктів малого та середнього підприємництва

МСП є основою існування та розвитку ринкової економіки, основою дрібнотоварного виробництва (історично це сформувало передумови для створення ринкового середовища), початковим етапом, найбільшим за кількістю і тому, мабуть, основним сектором економіки. МСП є рушієм економіки та основою середнього класу в розвинених країнах. Діяльність МСП не лише забезпечує зайнятість, але й сприяє сплаті податків та інших платежів до державних фінансів. МСП є потужним фактором розвитку науки і техніки та створюють здорове конкурентне середовище в економічному секторі.

Поняття "малі та середні підприємства" та "малі підприємства" можна трактувати, виходячи з їх кількісних та якісних параметрів. У світі не існує єдиних кількісних або якісних критеріїв для визначення МСП. Найпоширенішими кількісними критеріями є середня кількість працівників, річний оборот та балансова вартість активів. Відповідно до чинного законодавства України, а саме статті 55 Господарського кодексу України, малі та середні підприємства визначаються наступним чином (рисунок 1.1):

1) суб'єктами малого підприємництва є:

«- фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи - підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

- юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за

звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України» [27];

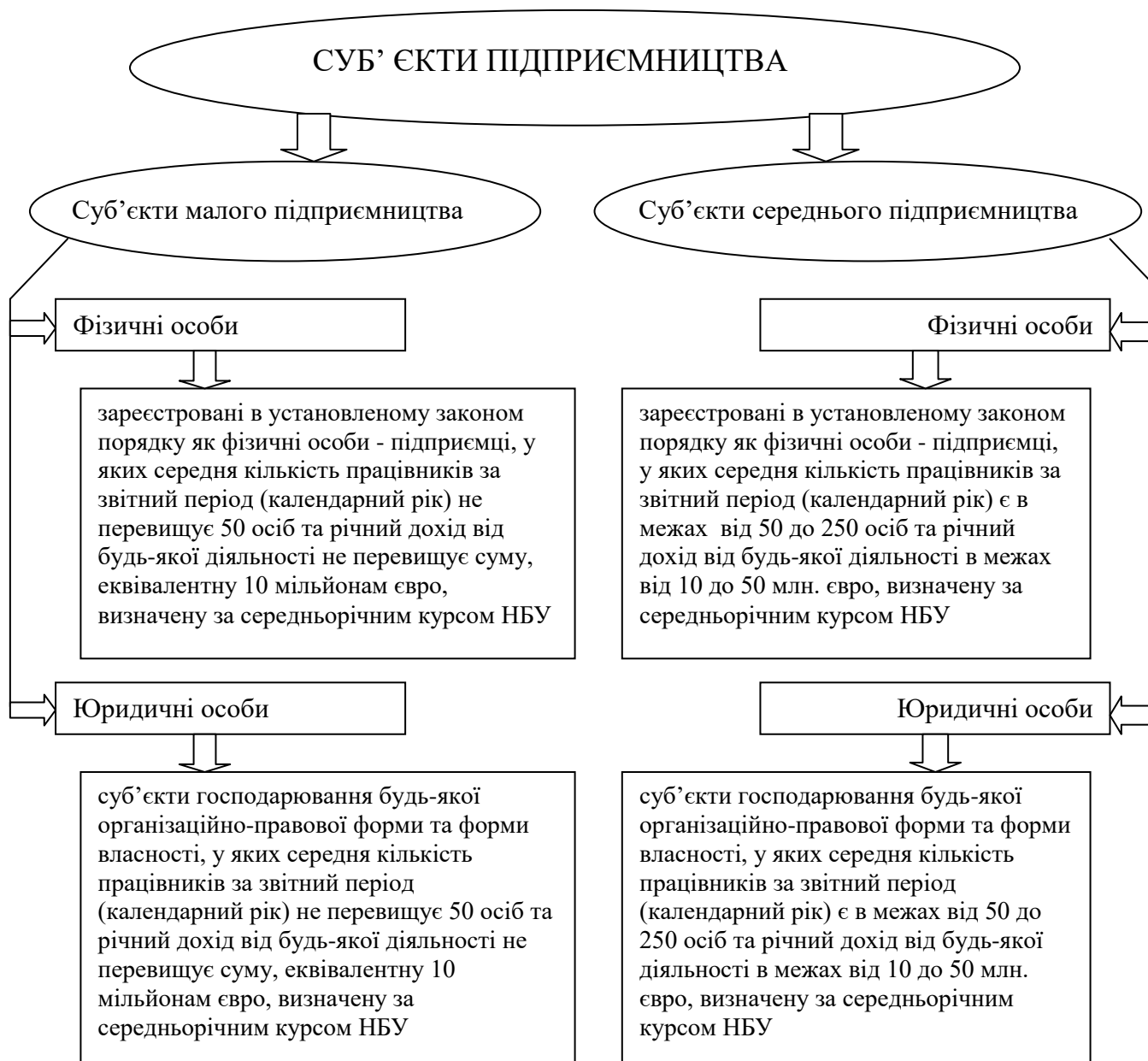

Рисунок 1.1 – Визначення суб'єктів малого і середнього підприємництва згідно чинного законодавства України

2) суб'єктами середнього підприємництва є

«- фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи - підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) є в межах від 50 до 250 осіб та річний дохід від будь-

якої діяльності в межах від 10 до 50 млн. євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

- юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) є в межах від 50 до 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності в межах від 10 до 50 млн. євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України» [27].

За оцінками експертів Світового банку, лише в країнах, що розвиваються, існує близько 50 визначень МСП. У різних країнах існують різні критерії віднесення підприємств до МСП. В Японії, наприклад, такими критеріями є розмір капіталу, кількість працівників та тип галузі. Згідно з чинним законодавством країни, МСП - це юридично самостійні підприємства з кількістю працівників до 300 осіб у промисловості, будівництві, транспорті, зв'язку, кредиті та комунальному господарстві, до 100 осіб в оптовій торгівлі та до 50 осіб у роздрібній торгівлі та сфері послуг. На практиці МСП поділяються на сім груп відповідно до кількості працівників: 1-4 працівники, 5-9 працівників, 10-29 працівників, 30-49 працівників, 50-99 працівників, 100-299 працівників та 300-499 працівників. У Великобританії виробничі підприємства вважаються малими, якщо вони мають до 200 працівників. У більшості інших секторів економіки основним критерієм визначення малого підприємства є річний оборот, який не повинен перевищувати 250 000 фунтів стерлінгів. В Італії критеріями віднесення до категорії малих підприємств є кількість працівників та основний капітал, в Індії - кількість працівників та обсяг інвестицій, а в багатьох галузях - кількість використаної енергії.

У Франції малим підприємством вважається компанія з кількістю працівників менше 500 осіб та річним оборотом до оподаткування менше 200 мільйонів швейцарських франків на кінець звітної періоду. Крім того, розмір компанії оцінюється по-різному залежно від сектору економіки. У Швеції система віднесення компаній до категорії малих схожа на французьку, але існують також такі показники, як стадія зростання, тип галузі, сфера діяльності,

особливі характеристики власників та керівників (жінки-підприємці, іноземці) та типи проблем, характерні для компанії.

У Німеччині немає чіткого визначення малого підприємства, але згідно з класифікацією Федерального міністерства економіки, мале підприємство - це підприємство з кількістю працівників менше 49 осіб та річним оборотом менше 1 мільйона німецьких марок. Малі та середні підприємства - це підприємства з юридично незалежними власниками, які безпосередньо займаються виробництвом, беруть на себе весь економічний ризик і, як правило, фінансують свою діяльність без залучення позикових коштів.

У США Федеральний закон про малий бізнес визначає мале підприємство як таке, що має принаймні одного власника, 500 або менше працівників, активи не більше 5 млн доларів США та річний оборот не більше 2 млн доларів США. Залежно від кількості працівників усі американські підприємства можна поділити на такі категорії

- "- від 1 до 24 працівників - найменші підприємства;
- від 25 до 99 працівників - малі підприємства;
- 100-499 працівників - проміжні підприємства;
- 500-999 працівників - великі підприємства;
- 1000 працівників і більше - найбільші підприємства" [25].

Слід зазначити, що в США, як і в багатьох інших країнах, галузева структура фірм також відіграє певну роль. У деяких галузях кількість працівників відіграє вирішальну роль (обробна промисловість, видобувна промисловість), тоді як в інших важливішим є оборот (будівництво, торгівля, сфера послуг). Різні компанії, що працюють у різних секторах економіки США, мають різні критерії. У США малі та середні підприємства (МСП) визначаються як підприємства, які управляються незалежними менеджерами і не займають домінуючого становища на товарному ринку.

Використання лише кількісних критеріїв (абсолютних значень) за своєю суттю є недостатнім. Їх доповнює інтерпретація крізь призму різних якісних характеристик, які бажають дати науковці (єдність власності та управління, джерела фінансування, ризикованість, незалежність підприємства від інших

суб'єктів), що розкривають особливості малого підприємства. Більшість науковців вважають основними якісними критеріями МСП наступні: єдність керівництва та управління; абсолютна відповідальність за результати своєї діяльності; спрощена організаційна структура; гнучкість, мобільність; обмеженість фінансових ресурсів; сприяння зайнятості населення; підтримка демократичних ринкових відносин; формування середнього класу.

Роль і місце МСП у національній економіці найкраще відображають функції, які вони виконують (рисунок 1.2):

- МСП формують конкурентне середовище. У ринковій економіці конкуренція є відображенням конкурентних відносин між економічними елементами. МСП сприяють встановленню конкурентних відносин, оскільки за своєю природою є антимонопольними, що проявляється в різних аспектах їх функціонування. Однак, з одного боку, МСП менш схильні до впливу монополії, ніж великі підприємства, через кількість їх складових елементів та їх високий динамізм. З іншого боку, в умовах вузької спеціалізації та використання новітніх технологій вони виступають ефективними конкурентами, які послаблюють монопольне становище великих фірм;

- МСП забезпечують гнучкість в умовах ринкової економіки для швидкого реагування на зміну ринкової кон'юнктури, особливо в умовах швидкої індивідуалізації та диференціації споживчого попиту, розширення асортименту товарів та послуг (МСП через невеликі обсяги виробництва та обмежені ресурси можуть швидко адаптуватися до нових ситуацій, тоді як великим підприємствам бракує гнучкості в адаптації своїх стратегій до нових тенденцій в економіці);

- МСП сприяють прискоренню реалізації новітніх технологічних ідей та виробництва наукомісткої продукції. Це є значним внеском МСП у прориви в багатьох ключових сферах НТП, головним чином в електроніці, кібернетиці та інформатиці. Допмагаючи прискорити реалізацію новітніх технологічних і комерційних ідей та виробництво наукомісткої продукції, МСП стали своєрідним маяком для НТП;

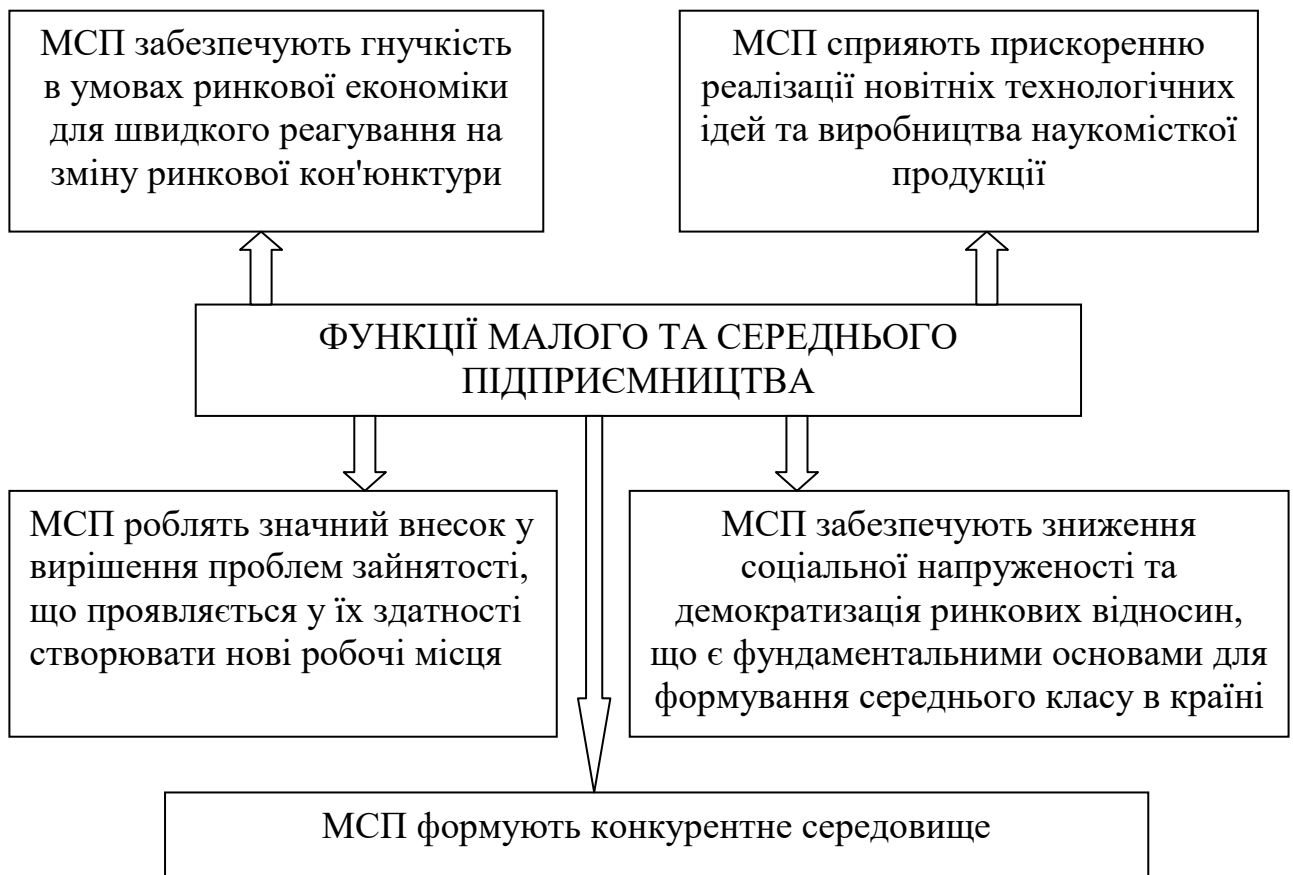

Рисунок 1.2 – Функції малого та середнього підприємництва

- МСП роблять значний внесок у вирішення проблем зайнятості, що проявляється у їх здатності створювати нові робочі місця та поглинати надлишкову робочу силу під час економічних спадів, та періодів структурних економічних змін. У розвинених країнах на МСП припадає в середньому 50% всіх зайнятих і до 70-80% нових робочих місць;

- МСП забезпечують зниження соціальної напруженості та демократизація ринкових відносин, що є фундаментальними основами для формування середнього класу в країні.

МСП – це особливий вид діяльності, який характеризується наступними ознаками (рисунок 1.3):

- ініціативність (підприємницька діяльність ініціюється МСП і здійснюється на власний розсуд та під власну відповідальність);

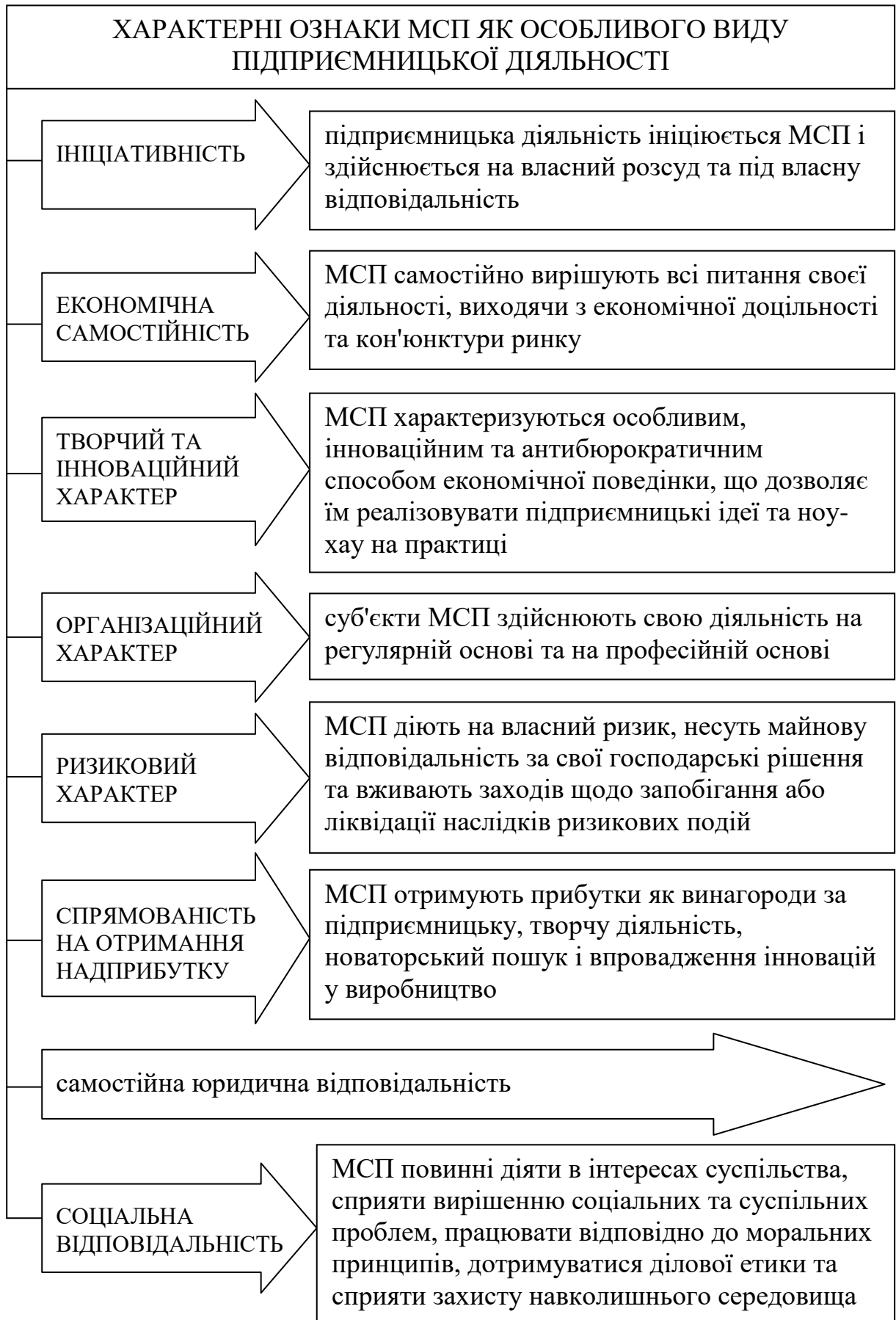

Рисунок 1.3 – Характерні ознаки МСП як особливого виду підприємництва

- економічна самостійність (МСП самостійно вирішують всі питання своєї діяльності, виходячи з економічної доцільності та кон'юнктури ринку);
- творчий та інноваційний характер (МСП характеризуються особливим, інноваційним та антибюрократичним способом економічної поведінки, що дозволяє їм реалізовувати підприємницькі ідеї та ноу-хау на практиці);
- організаційний характер (суб'єкти МСП здійснюють свою діяльність на регулярній основі та на професійній основі);
- ризиковий характер (МСП діють на власний ризик, несуть майнову відповідальність за свої господарські рішення та вживають заходів щодо запобігання або ліквідації наслідків ризикових подій);
- спрямованість на отримання прибутку (підприємницького доходу) як винагороди за підприємницьку, творчу діяльність, новаторський пошук і впровадження інновацій у виробництво;
- самостійна юридична відповідальність;
- соціальна відповідальність (МСП повинні діяти в інтересах суспільства, сприяти вирішенню соціальних та суспільних проблем, працювати відповідно до моральних принципів, дотримуватися ділової етики та сприяти захисту навколишнього середовища).

Сьогодні в Україні МСП стикаються з багатьма труднощами, ризиками та негативними факторами впливу на їх функціонування. Всі ці проблеми можна поділити на п'ять груп: проблеми, пов'язані з економічною та соціальною ситуацією в країні; проблеми із своєчасним збутом та якістю товарів; високі фінансові та матеріальні витрати; залучення банківських кредитних коштів; форс-мажорні обставини.

В останні роки внаслідок економічної, політичної та військової ситуації становище МСП значно погіршилося. Частка власного капіталу МСП в їхньому основному капіталі з роками зростає. Потреба в кредитному фінансуванні зростає, але доступність коштів залишається обмеженою через жорсткі умови кредитування. Через жорсткі умови та високі банківські відсоткові ставки доступність кредитів залишається обмеженою. Питання кредитування малих та середніх підприємств в Україні є дуже важливим питанням в сучасних умовах.

1.2 Суть, роль, характерні ознаки та етапність здійснення банківського кредитування МСП

Основною економічною функцією банків є кредитування клієнтів. Економічний стан територій, які обслуговують банки, значною мірою залежить від того, наскільки добре банки виконують свою кредитну функцію. Банківське кредитування сприяє започаткуванню нового бізнесу, зростанню зайнятості, будівництву об'єктів соціально-культурного призначення та забезпечує економічну стабільність. Кредитування сприяє еволюції та розвитку всіх галузей національної економіки, малого та середнього бізнесу. Саме банківські кредити є тим фінансовим джерелом, яке задовольняє потреби у коштах МСП як в період започаткування їх діяльності, так і під час її розширення, модернізації, перепрофілювання тощо. Надання кредитної підтримки і є тим важливим важелем регулювання розвитку МСП, без якого вони не в змозі надати необхідні фінансові гарантії своїм партнерам по бізнесу, що робить їх менш конкурентоспроможними порівняно з великими підприємствами, асоційованими підприємствами та об'єднаннями.

Перш ніж визначити роль банківського кредиту у функціонуванні та розвитку МСП, необхідно з'ясувати його економічну та термінологічну сутність.

Категоріальний зміст цього поняття визначається соціальними, правовими, лінгвістичними та термінологічними чинниками:

- по-перше, банківський кредит має особливе значення для нормального економічного розвитку країни. Поняття "кредит" є засобом вираження предмета правового регулювання і визначає юридичний зміст конкретних правових норм;
- по-друге, поняття кредиту має системний вплив на банківське право, це поняття широко використовується в нормативно-правовому регулюванні кредитно-банківського сектору.

Потреба в отриманні кредитів виникає практично у всіх суб'єктів господарювання, а особливо у МСП, діяльність яких характеризується

сезонністю, залежністю від стихійних сил природи та розривом між інвестиціями та поверненням коштів після реалізації продукції, високою капіталомісткістю та відносно низькою нормою прибутку на вкладений капітал. Кредитування - це процес, що включає сукупність механізмів реалізації кредитних відносин. Банківське кредитування є самостійним видом діяльності кредитних установ, яка здійснюється ними на власний ризик за рахунок залучених і власних коштів із застосуванням принципів платності, строковості, повернення, обов'язкового резервування та інших обов'язкових вимог, які гарантують права учасників кредитних відносин.

Банківські кредити характеризуються такими ознаками

- грошова форма кредиту - позичальник отримує гроші;
- своєчасність - гроші, надані банком, мають бути повернуті з відсотками у визначений термін;
- акумуляція тимчасово вільних коштів - тимчасово вільні кошти розміщуються банком на визначений термін з метою отримання прибутку;
- довіра - наявність правдивої інформації між банком та позичальником.

Структура банківського кредитування базується на таких принципах

- забезпеченість: захищає інтереси кредиторів та запобігає збиткам у разі дефолту;
- строковість: чітко визначає період, протягом якого кошти кредитора передаються позичальнику, і узгоджується між сторонами;
- платність: повернення позичальником кредитору основної суми боргу, а також додаткових коштів у вигляді відсотків;
- цільове призначення: суб'єкт господарювання повинен чітко визначити мету, на яку будуть використані кошти;
- повернення: передбачає, що позичальник зобов'язаний повернути позикодавцю всю суму позики.

Банківське кредитуванням МСБ - це сукупність фінансових відносин, що виникають у процесі співпраці банків з суб'єктами малого та середнього підприємництва, та надання інформаційної підтримки за допомогою

спеціальних методик, які застосовуються, коли розмір кредиту невеликий, а ризик відносно високий.

Система кредитування МСП поєднує три функціональні блоки (базовий, економіко-технологічний та організаційний) і базується на таких елементах, як принципи, учасники (суб'єкт, об'єкт), процедури, методи та інструменти кредитування, планування та управління цим процесом, кредитна інфраструктура. Взаємодія цих елементів може найкращим чином задовольнити потреби МСП у кредитах. Структура системи кредитування МСП проілюстрована на рисунку 1.4.

Процес надання банківського кредиту МСП передбачає здійснення певних організаційних дій банку, які поділяються за такими етапами:

- етап 1. Формування портфеля кредитних заявок означає збір інформації про попит на кредити, її аналіз та попередній відбір заявок. Необхідно дотримуватися таких основних принципів: вся інформація про потенційних позичальників, отримана банком, має бути зафіксована кредитним спеціалістом у письмовому вигляді і включати наступну інформацію: загальний опис проекту, що фінансується, бажану суму кредиту, тип і термін кредиту, а також запропоноване забезпечення. До заявки додаються такі документи: установчі документи позичальника, картка із зразками підписів та відбитком печатки уповноваженої особи, фінансова звітність (баланс і звіт про прибутки та збитки), техніко-економічне обґрунтування або бізнес-план, контракти та угоди, що стосуються проекту, який фінансується, а також відповідна документація щодо запропонованого забезпечення;

- етап 2. Переговори з потенційними клієнтами - це остаточне визначення кредитоспроможності та фінансового стану клієнта з метою укладення кредитного договору на найбільш вигідних для банку умовах. Під час переговорів з позичальником кредитний працівник повинен якомога чіткіше з'ясувати поміркованість кредитного рішення, проаналізувати, чи є сума кредиту обґрунтованою, а також перевірити ступінь врахування можливих несприятливих зовнішніх факторів.

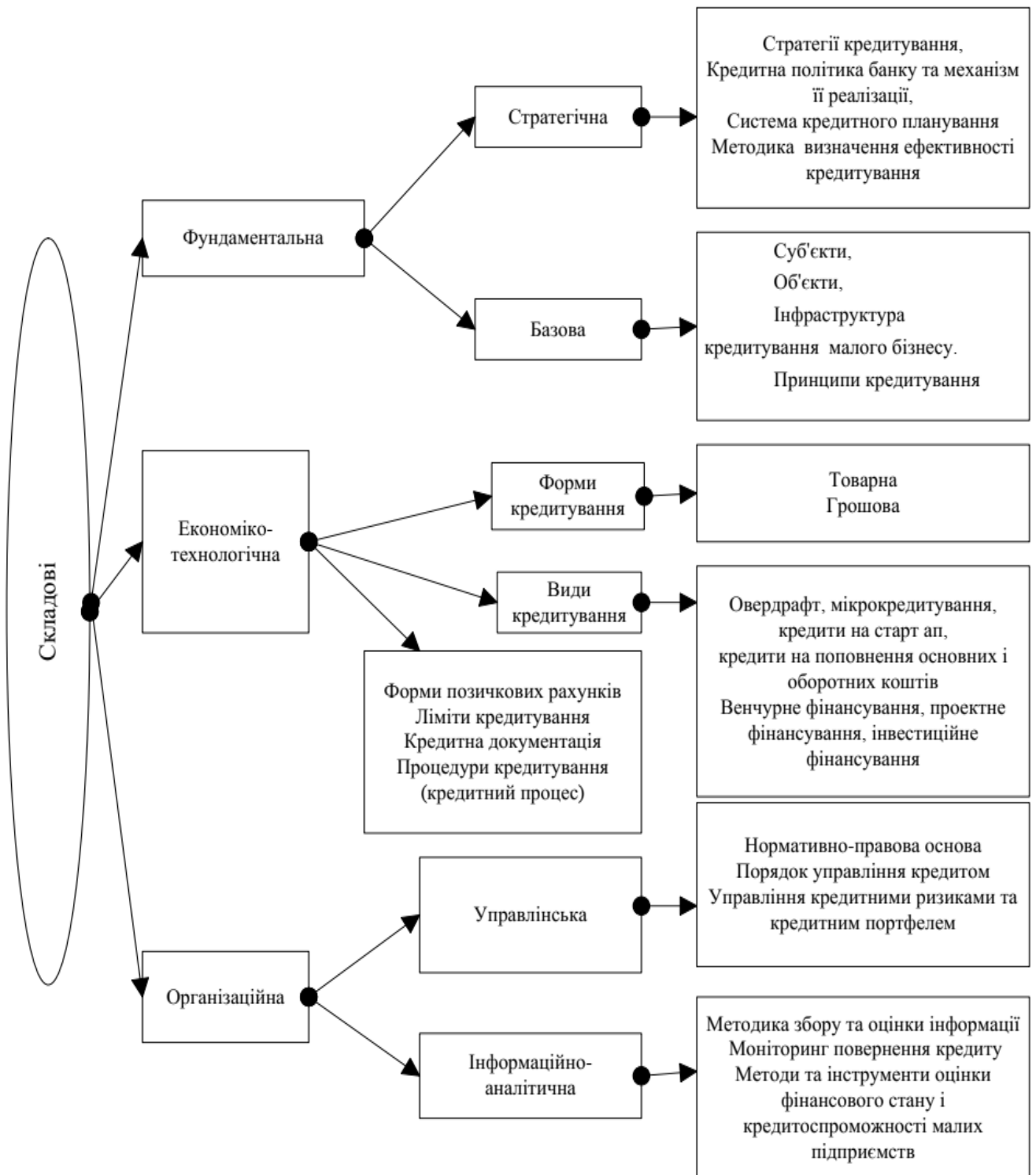

Рисунок 1.4 – Система банківського кредитування МСП

Джерело [10, с.33]

Питання поділяються на п'ять груп: інформація про компанію, інформація про план фінансування, інформація про погашення кредиту, інформація про забезпечення кредиту та інформація про відносини клієнта з іншими банками. Враховуючи важливість цього етапу, багато банків створили

спеціальні підрозділи, які називаються відділами або секторами економічного аналізу.

При оцінці кредитних заявок використовуються різні джерела інформації (матеріали, отримані безпосередньо від позичальника в рамках кредитної заявки: фінансова звітність, кредитні заявки, економічне обґрунтування проекту, що фінансується, бізнес-плани, інформація про клієнта в архівах банку, інформація про клієнта, отримана поза банком з податкової інспекції, фінансового департаменту певного регіону тощо). - етап 3. Визначення доцільності кредиту та форми його надання - банк готується до складання кредитного договору. Третій етап можливий лише за умови позитивного завершення другого етапу, тобто оцінки кредитоспроможності та ризиків. Цей етап називається "структуруванням кредиту", під час проведення якого банк визначає основні параметри кредиту, а саме: тип кредиту, сума, строк, застава, порядок зняття та погашення, а також ціна кредиту. Якщо кредит надається з метою формування оборотного капіталу клієнта і класифікується як торговий або бізнес-кредит, джерелом погашення є поточний грошовий потік, отриманий після реалізації проекту, що фінансується. Кредити, надані для відновлення основного капіталу позичальника, зазвичай є кредитами на умовах D/R і повинні погашатися за рахунок прибутку, отриманого від реалізації проекту. Правильне визначення суми кредиту має важливе значення при його структуруванні. Зниження суми кредиту може призвести до порушення умов погашення, оскільки проект не буде завершено вчасно. Переоцінка, з іншого боку, може призвести до нецільового використання надлишкових коштів, отриманих від банку, що створить проблеми при розрахунках з банком. Визначення розміру комісії за надання кредиту визначається кредитною політикою банку на відповідний період. Перевірка договорів та угод, пов'язаних з проектом фінансування; визначення надійності та платоспроможності партнерів позичальника; отримання та уточнення конфіденційної інформації про всіх юридичних та фізичних осіб, пов'язаних з проектом фінансування; підтвердження фінансової стійкості гаранта (поручителя) та встановлення його взаємовідносин з позичальником; аналіз

отриманої інформації та фінансового стану позичальника; визначення можливого дефолту. Пакет документів передається на розгляд керівництву банку для прийняття остаточного рішення та укладення кредитного договору;

- етап 4. Обробка кредитної справи, під час якого кредитний експерт, який веде переговори з клієнтом, повинен повідомити його про істотні умови майбутньої кредитної угоди (без яких кредит не може бути наданий), а також про будь-які умови, які можуть бути порушені. Істотними умовами є, наприклад, наявність застави нерухомості або гарантій третьої сторони (без яких кредит може бути неповернутий). Після того, як всі питання вирішені і всі параметри майбутньої фінансової угоди узгоджені, складається відповідний договір про фінансування. Цей висновок підписується керівником кредитного відділу та передається на розгляд кредитного комітету або комітету банку. Після того, як цей комітет приймає позитивне рішення, керівництво банку та клієнт підписують кредитний договір. Після цього відповідно до внутрішніх положень банку відкривається позичковий рахунок, з якого здійснюється видача кредиту. Зазначаються всі реквізити та особливості рахунку. Кредити надаються за розпорядженням кредитного відділу операційним підрозділам банківської установи. Погашення кредитів здійснюється за ініціативою клієнта, тобто позичальника, або на підставі платіжного доручення, або на підставі оголошення на внесок готівкою;

- етап 5. Робота з клієнтами після надання кредиту: моніторинг виконання кредитних договорів та пошук нових можливостей співпраці з клієнтами. У процесі моніторингу працівники кредитного відділу використовують різні джерела інформації (від самого банку, від інших фінансових установ та від позичальника). Банк вживає заходів для забезпечення погашення кредиту, стежить за регулярним надходженням відсотків за кредитом і проводить перевірки на місцях, оформлюючи їх актами перевірок. Вони здійснюють моніторинг фактичного використання кредиту, щоб переконатися, що воно відповідає цілям, зазначеним у кредитному договорі, перевіряють рахунки-фактури та договори купівлі-продажу запасів, а також аналізують грошові потоки контрагента;

- етап 6. Погашення відсоткових кредитів та закриття кредитних справ, який є завершальним етапом кредитних відносин між банком та позичальником. Щорічно проводиться аналіз непогашених кредитних угод, і вся інформація коригується.

Банки оцінюють фінансовий стан позичальника на момент підписання кредитного договору і надалі не рідше одного разу на три місяці, а для банку-позичальника - не рідше одного разу на місяць. Банки самостійно встановлюють порогові значення та відповідні бали для кожного показника відповідно до його ваги (важливості) серед інших показників. Вага кожного показника визначається індивідуально для кожної групи позичальників залежно від кредитної політики банку*, характеристик контрагента (наприклад, галузь, сезонність виробництва, обороти), ліквідності та позиції банку на ринку. Платоспроможність (коефіцієнт миттєвої ліквідності, коефіцієнт ліквідності, загальний коефіцієнт ліквідності), фінансова стійкість (коефіцієнт забезпеченості власними коштами, співвідношення позикових коштів до власних), оборотність рахунків (співвідношення надходжень до рахунків позичальників та сум кредитів), наявність інших рахунків у банку, наявність файлів дефолтів дебіторська та кредиторська заборгованість тощо.

При оцінці фінансового стану позичальника можуть також враховуватися суб'єктивні фактори. Прикладами можуть бути ринкова позиція позичальника, залежність від циклічних та структурних змін в економіці та галузі, наявність державних замовлень та державної підтримки позичальника, ефективність менеджменту позичальника, професіоналізм та ділова репутація управлінської команди та інша інформація. Фінансовий стан позичальника банку оцінюється не рідше одного разу на місяць на підставі інформації про дотримання позичальником банку економічних нормативів та обов'язкових резервів, аналізу якості активів і пасивів, аналізу прибутків і збитків, інформації про виконання банком боргових зобов'язань у минулому, інформації про перекази міжбанківських кредитів та річного аудиторського висновку. Під час оцінки фінансового стану боржника-фізичної особи враховуються:

- загальний фінансовий стан клієнта (доходи, витрати, майно, право власності, підтверджене відповідно до чинного законодавства України);
- соціальна стабільність клієнта (наявність постійного місця роботи, сімейний стан);
- вік клієнта;
- частота користування попереднім банківським кредитом (гарантією) своєчасність погашення та сплати процентів (комісій), користування іншими банківськими послугами;
- ділова репутація та інша інформація.

Класифікація позичальників за результатами оцінки їх фінансового стану базується також на рівні забезпечення кредитної операції:

- Клас "А" - фінансові показники дуже добрі і залишатимуться на такому ж рівні (рентабельність висока і вища за середньогалузеву), економічні показники знаходяться в межах визначеного діапазону, топ-менеджмент позичальника має відмінну ділову репутацію, кредитна історія позичальника бездоганна. Забезпечення за кредитною операцією - першокласне.

- Клас "В" - фінансові показники позичальника цієї категорії схожі з показниками класу "А" (тобто фінансові показники хороші або дуже хороші, рентабельність на середньогалузевому рівні, окремі економічні показники погіршуються або незначно відхиляються від мінімально допустимого рівня), але малоімовірно, що такий рівень буде підтримуватися протягом тривалого часу. Надійність операції фінансування не викликає сумнівів;

- Клас "С" - фінансовий стан задовільний (рентабельність нижча за середньогалузевий рівень, окремі економічні показники не відповідають мінімально допустимим значенням);

- Клас "D" - фінансовий стан незадовільний (економічні показники не відповідають встановленим значенням) і спостерігається його нестабільність протягом року; високий ризик значних збитків; низька ймовірність повного погашення кредитних зобов'язань та відсотків за ними;

- Клас "Г" - фінансовий стан незадовільний, є збитки (кредитна операція не забезпечена ліквідною заставою, показники не відповідають встановленим значенням, можливість погашення боргу боржником практично відсутня).

"Сьогодні значна частина процесу прийняття рішень щодо кредитування МСП автоматизована, а сучасні інформаційні технології збору інформації про компанії дозволяють системам актуарного аналізу ризиків оцінювати кредитоспроможність клієнтів та здійснювати моніторинг їхнього фінансового стану" [16, с.145]. Іншими словами, вона прогнозує ймовірність того, що одержувач кредиту потрапить у фінансові труднощі. В результаті приймається рішення про надання чи ненадання кредиту. Завдяки цьому кредитні рішення приймаються швидко та обґрунтовано, а платоспроможні позичальники не мають проблем з отриманням кредитів.

2 Аналітичні аспекти банківського кредитування малого і середнього бізнесу в Україні

2.1 Аналіз стану та динаміки розвитку малого і середнього бізнесу в Україні та його кредитування банківськими установами на макро- та мікроекономічних рівнях у 2019-2023 роках

Сектор малого та середнього бізнесу є невід'ємною частиною ринкової економіки. Він забезпечує вирішення широкого кола економічних, науково-технічних та соціальних проблем. В Європейському Союзі (ЄС) кількість МСП наразі наближається до 20 мільйонів, що відповідає майже 90% від загальної кількості підприємств, а частка населення, зайнятого в МСП, становить майже 70% [8]. МСП здатні сприяти швидкій структурній перебудові вітчизняної економіки, насиченню ринку товарами та послугами, створенню робочих місць у відносно короткі строки, забезпеченню економічного зростання, а також забезпечити економічну конкуренцію та послаблення монополізму [23]. Крім того, МСП також забезпечують стійкість та гнучкість економіки, наближають економіку до потреб споживачів та виконують важливу соціальну функцію забезпечення зайнятості населення. Однак рівень розвитку сектору МСП в Україні є недостатнім з точки зору ролі МСП в національній економіці. Однак, в Україні МСП як сектор економіки кількісно домінують серед підприємств України. В таблиці 2.1 відображено кількість підприємств в Україні за розміром суб'єктів господарювання та визначено частку кожної групи. Як свідчать дані таблиці 2.1, найбільшою серед вітчизняних суб'єктів господарювання є кількість мікропідприємств, причому їхня частка у загальній кількості українських підприємств постійно зростає від 82,34% у 2019 р. до 96,48% у 2022 р.

Таблиця 2.1 – Динаміка підприємств за розміром суб'єкта підприємництва та їх частки у загальній кількості підприємств України у 2018-2022 рр.

Суб'єкт підприємництва	Роки							
	2019		2020		2021		2022	
	Одиниць	Частка, %	Одиниць	Частка, %	Одиниць	Частка, %	Одиниць	Частка, %
Великі підприємства	518	0,03	512	0,03	610	0,03	494	0,03
Мікропідприємства	1864013	96,0	1898902	96,22	1880858	96,15	1671558	96,48
Малі підприємства	1922978	99,04	1955119	99,06	1937827	99,06	1716977	99,10
Середні підприємства	18129	0,93	17946	0,91	17811	0,91	15037	0,87
МСП	1941107	99,97	1973065	99,97	1955638	99,97	1732014	99,97
Всього підприємств	19411625	100,0	373822	100,0	1956248	100,0	1732508	100,0

Складено за даними джерела [13].

На другому місці - малі підприємства (1922978 од. у 2019 році, 1955119 од. у 2020 році, 1937827 од. у 2021 році та 1716977 од. у 2022 році, незважаючи на війну). Їх частка також досить велика, залишається майже незмінною протягом аналізованого періоду і становить близько 99%. Середні підприємства посідають третє місце за кількістю одиниць, їхня частка в загальній кількості українських підприємств невелика, але постійна: 2019 р.: 18129 підприємств, 0,93%; 2020 р.: 17946 одиниць, 0,91%; 2021 р.: 17811 одиниць, 0,91%; 2022 р.: 15037 одиниць, 0,87%. , 0.87%.

Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств України за розміром суб'єкта господарювання у 2018-2022 роках представлено в таблиці 2.2.

Як видно з таблиці 2.2, найбільші обсяги реалізації продукції (товарів, послуг) в Україні забезпечують середні підприємства, частка яких у загальному обсязі реалізації продукції всіма типами суб'єктів господарювання за аналізований період зросла на 1,16 в.п. (з 43,25% до 44,41%).

Малі підприємства посідають третє місце за обсягами реалізації, і їхня частка в загальному обсязі реалізації зростає щороку з 2019 по 2021 рік, окрім 2022 року, коли починається війна. Так, обсяги реалізації та частка малого

бізнесу в загальному обсязі реалізації становлять: у 2019 році - 1 227,2 млрд грн, або 12,73%; у 2020 році - 1 359,2 млрд грн, або 13,52%; у 2021 році - 3 917,6 млрд грн, або 26,13%; та у 2022 році - 2 157 млрд грн, або 19,40%.

Таблиця 2.2 – Динаміка підприємств за обсягом реалізації суб'єкта підприємництва та їх частки у загальній кількості підприємств України у 2018-2022 рр.

Суб'єкт підприємництва	Роки							
	2019		2020		2021		2022	
	Сума, млрд. грн	Частка, %	Сума, млрд. грн	Частка, %	Сума, млрд. грн	Частка, %	Сума, млрд. грн	Частка, %
Великі підприємства	3631,4	37,67	3626,4	36	5140,4	34,29	4024,3	36,19
Мікропідприємства	612,4	6,35	704,9	7,01	2153,5	14,37	704,0	6,33
Малі підприємства	1227,2	12,73	1359,2	13,52	3917,6	26,13	2157,0	19,40
Середні підприємства	4168,7	43,25	4359,4	43,38	5931,9	39,57	4938,6	44,41
МСП	5395,9	55,98	5718,6	56,92	9849,5	65,71	7095,6	63,81
Всього підприємств	9639,7	100,0	10046,9	100,0	14989,9	100,0	11119,9	100,0

Складено за даними джерела [21]

Мікропідприємства посідають останнє місце в цьому списку. Однак варто зазначити, що обсяг реалізованої продукції у 2022 році такий самий, як і у 2019 році, що свідчить про те, що ця категорія малих підприємств робить значний внесок в економіку України.

Важливість малих і середніх підприємств (МСП) та їх роль у формуванні та розвитку економіки, у задоволенні потреб суспільства та забезпеченні населення необхідними товарами і послугами є очевидною. Створення та розвиток сектору МСП сприяє розвитку здорової конкуренції, вирішенню проблеми зайнятості населення та сприяє сталому розвитку країни в умовах нестабільного зовнішнього середовища. Водночас, основною проблемою МСП є брак фінансування. Це пов'язано з тим, що ефективне функціонування МСП значною мірою залежить від обсягу коштів, доступних для їх розвитку, як самофінансування, так і зовнішніх надходжень. Для вирішення цієї проблеми необхідно збільшити обсяги кредитування МСП. Однак МСП в Україні

стикаються з серйозними проблемами у доступі до фінансово-кредитних ресурсів. Банки, як правило, надають кредити великим підприємствам і менш охоче кредитують МСП.

Проаналізуємо поточний стан банківського кредитування МСП, структуру та динаміку кредитів, наданих українськими банками іншим фінансовим корпораціям, нефінансовим корпораціям та фізичним особам-підприємцям. У таблиці 2.3 наведено структуру кредитів, наданих банками України іншим фінансовим корпораціям, нефінансовим корпораціям та фізичним особам-підприємцям, за розміром суб'єктів господарювання.

Таблиця 2.3 – Структура кредитів, наданих банками суб'єктам підприємництва, за їх розміром у 2019-2022 роках

Суб'єкт підприємництва	Роки							
	2019		2020		2021		2022	
	Сума, млн грн	Частка, %	Сума, млн грн	Частка, %	Сума, млн. грн	Частка, %	Сума, млн грн	Частка, %
Суб'єкти великого підприємництва	2382	24,87	503	8,82	737	7,64	347	5,10
Суб'єкти середнього підприємництва	1314	13,72	1607	28,19	2921	30,29	3361	49,36
Суб'єкти малого підприємництва (без мікропідприємництва)	1759	18,37	1320	23,15	1522	15,78	353	5,18
Суб'єкти мікропідприємництва), в т.ч.:	1823	19,04	934	16,38	861	8,93	848	12,45
річний дохід від 500 тис. євро до 2 млн. євро	339	3,54	155	2,72	305	3,16	264	3,88
річний дохід від 50 тис. євро до 500 тис. євро	533	5,57	175	3,07	75	0,78	86	1,26
річний дохід до 50 тис. євро	951	9,93	604	10,59	481	4,99	498	7,31
Всього	9577	100,00	5701	100,00	9644	100,00	6809	100,00

Складено за даними [17]

З таблиці 2.3 видно, що розподіл банківських кредитів за розміром серед малих та середніх підприємств (МСП) залишився більш-менш незмінним у 2019-2022 рр. Найбільшу кількість банківських кредитів у 2020-2022 рр. отримали

середні підприємства. Так, у 2020 році середнім підприємствам було надано 1 607 млн грн, або 28,19% від загального обсягу банківських кредитів, наданих суб'єктам господарювання; у 2021 році - 292 млн грн, або 30,29%; у 2022 році - 336 млн грн, або 49,36%. Винятком є 2019 рік, на який припав найбільший обсяг банківських кредитів, наданих великим підприємствам, - 2 382 млн грн.

Процентна політика є невід'ємною частиною управління банківською діяльністю, зокрема кредитуванням МСБ. "Процентна політика - це сукупність заходів щодо управління процентними ставками за активними та пасивними операціями, на яку впливають як внутрішні, так і зовнішні фактори" [12], За ринкових умов до визначальних чинників реалізації ефективної процентної політики належать співвідношення попиту і пропозиції на ринку банківських послуг та державне регулювання процентних ставок. У таблиці 2.4 наведено процентні ставки за новими кредитами в Україні за розміром суб'єкта господарювання.

Таблиця 2.4 – Розміри процентних ставок за банківськими кредитами, що надавались суб'єктам підприємництва за їх розміром у 2019-2022 рр.

У відсотках

Показники	Роки			
	2019	2020	2021	2022
1. Суб'єкти великого підприємництва	14,1	8,7	7,4	13,8
2. Суб'єкти середнього підприємництва	17,5	12,5	10,6	15,2
3. Суб'єкти малого підприємництва	18,2	15,5	13,0	14,7
4. Суб'єкти мікропідприємництва з річним доходом:				
- від 500 тис. євро до 2 млн. євро	16,2	15,9	13,2	15,1
- від 50 тис. євро до 500 тис. євро	17,2	17,1	15,2	15,6
- до 50 тис. євро	14,2	15,1	11,1	14,9

Складено за даними [24]

Як видно з таблиці 2.3, процентні ставки за кредитами для великих підприємств в Україні є нижчими, ніж для МСП. Таким чином, кредитування МСП українськими банками характеризується наступними особливостями:

- невеликі розміри та короткі строки кредитів;
- невелике покриття кредитуванням МСП (за прогнозами рейтингових агентств)

внутрішній ринок кредитів для МСП може бути насичений лише через 10-15 років);

- традиційна структура банківського кредитування, характерна для менш розвинених країн. Домінуючою є частка кредитів підприємствам оптової та роздрібною торгівлі, тоді як частка кредитів на інноваційні та інвестиційні цілі є мінімальною;

- розширення короткострокового кредитування в контексті вдосконалення банками стратегій управління ризиками, особливо використання великими банками автоматизованих скорингових систем;

- надання великими банками комплексних послуг для МСП;
- зниження диверсифікації умов кредитних продуктів;
- утримання існуючих клієнтів за допомогою нових програм лояльності;
- лідерами ринку кредитування МСБ є не банки, що спеціалізуються на цій сфері бізнесу, а скоріше інтегровані банківські установи, що не відповідає фінансовій практиці розвинених країн.

Кредитування малого та середнього бізнесу є одним з напрямків кредитної діяльності АТ "ОТП Банк". АТ "ОТП Банк" - один з найбільших українських банків зі 100% іноземним капіталом, визнаний лідер українського фінансового сектору та член Європейської фінансової групи, що здійснює свою діяльність в 11 країнах світу. АТ "ОТП Банк" є лідером у сфері корпоративного та роздрібного бізнесу, інвестиційного банкінгу та активно розвиває свій бізнес, надаючи клієнтам інноваційні рішення та високоякісні послуги. бізнес.

Метою діяльності АТ "ОТП БАНК" є "надання повного спектру банківських та інших фінансових послуг (крім страхування) на підставі банківської ліцензії, виданої Банку Національним банком, та отримання

прибутку в інтересах акціонерів Банку, а також на підставі ліцензії, виданої Національною комісією з регулювання ринку цінних паперів (НКЦПФР), та шляхом здійснення професійної діяльності на ринку капіталу" [1]. Мета банку - задовольняти щоденні фінансові потреби своїх клієнтів, надавати якісні послуги, спрощувати прийняття фінансових рішень та пропонувати сучасні сервіси, які спрощують життя користувача.

Дані, наведені в таблицях Б.1-Б.4 додатку Б, підготовлені на основі даних, наведених у додатку А, та відображають динаміку змін обсягу, складу та структури капіталу, активів, зобов'язань та доходу (прибутку) АТ "ОТП БАНК" за 2021-2023 роки.

Так, дані, наведені в таблиці Б.1 Додатку Б, свідчать, що у 2021-2023 роках капітал за програмою "Відкриті акціонерні товариства" збільшився на 4 758,6 млн грн, або на 43,02%. Зростання програми "Нерозподілений прибуток" забезпечує позитивну динаміку зростання капіталу банку. Як результат, нерозподілений прибуток АТ "ОТП БАНК" збільшився на 459,8 млн грн у 2022 році (на 13,18%) та на 368,4 млн грн у 2023 році (на 93,27%). Зростання статті "Резерви та інші фонди" також позитивно вплинуло на загальний обсяг власного капіталу АТ "ОТП БАНК"(у 2022 році його розмір збільшився на 137,3 млн грн порівняно з 2021 роком - на 137,3 млн грн), 0,3 млрд грн (на 14,86%), а у 2023 році - на 29,9 млн грн порівняно з 2022 роком грн (на 2,82%)), а також позитивний вплив переоцінки резервів (476,1 млн грн у 2023 році порівняно з 2022 роком (на 154 578 грн)).

Найбільшою складовою акціонерного капіталу банку є власний капітал, на який припадає 55,92% у 2021 році, 53,19% у 2022 році та 39,10% у 2023 році. Варто зазначити, що розмір статутного капіталу на 2021-2023 роки залишається незмінним - 6,19 млрд грн.

У таблиці В.2 додатку В проаналізовано стан, склад та динаміку активів АТ "ОТП БАНК". Так, згідно з даними, наведеними в таблиці Б.2, протягом 2021-2023 років загальні активи банку зросли на 168,245 млн грн (на 17,86%). У 2021-2023 роках найбільшу питому вагу в активах АТ "ОТП БАНК" займала стаття активів "Кредити та заборгованість клієнтів". У 2021 році частка статті

"Кредити та заборгованість клієнтів" у загальних активах АТ "ОТП БАНК" становить 42,96%, яка зменшується до 29,77% у 2022 році та продовжує зменшуватися до 22,40% у 2023 році. Так, у 2021-2023 роках кредити та заборгованість клієнтів "Відкритого акціонерного товариства" зменшилися з 40 460,5 млн грн до 2 486,19 млн грн, тобто на 155 986 млн грн (38,55%).

У 2021 році ці активи становили 7,38% загальних активів, значно зросли до 30,12% у 2022 році та продовжували зростати, хоча й помірно, до 30,63% у 2023 році. В аналізованому періоді також зросли кошти АТ "ОТП БАНК" в інших банках, що свідчить про збільшення власних депозитів банку (у 2021-2023 роках кошти в інших банках зросли на 123 613,3 млн грн (на 135,4%). Така ситуація свідчить про те, що вільні кошти банку зростають, що генеруватиме потенційний додатковий дохід для банку.

Ресурсна база АТ "ОТП БАНК" складається із зобов'язань (залучених та привабливих). У додатку Б, таблиця Б.3 відображає динаміку зобов'язань банку. Згідно з даними, наведеними в таблиці К.3, зобов'язання АТ "ОТП БАНК" у 2021-2023 роках зросли на 2 742 230 000 грн (46,63%). у 2022 році зобов'язання збільшилися на 205 726 000 грн (34,99%) порівняно з попереднім роком, і продовжили зростати у 2023 році, склавши 684 960 000 грн (8,63%). у 2021-2023 роках зобов'язання АТ "ОТП БАНК" у 2022 році збільшилися на 1,5 млн грн (1,9%) порівняно з попереднім роком. У 2023 році найбільшу частку зобов'язань банку становили кошти клієнтів (96,71% від загального обсягу зобов'язань у 2021 році, 97,79% у 2022 році та 94,8% у 2023 році). Обсяг залучених депозитів АТ "ОТП БАНК" у 2022 році мав тенденцію до зростання, досягнувши 20752,3 млн грн (36,49%). Порівняно з 2022 роком, кошти клієнтів банку у 2023 році зросли ще на 412,5 млн грн (приріст склав 5,31%).

У додатку Б у таблиці Б.4 наведено дані про доходи, витрати та прибуток (збиток) АТ "ОТП БАНК". Перш за все, слід зазначити, що дані таблиці Б.4 свідчать про те, що банк був прибутковим в усі роки аналізованого періоду. у 2022 році прибуток після оподаткування АТ "ОТП БАНК" склав 597,1 млн грн,

що на 476,3 млн грн (78,65%) менше, ніж у 2021 році. у 2023 році цей показник збільшився на 669,64 млн грн порівняно з 2022 роком (921,86%). Чистий процентний дохід, який є важливою складовою фінансового результату банку, у 2022 році збільшився на 683,16 млн. грн. порівняно з 2021 роком (зростання на 214,95 млн. грн., або 45,91%), а у 2022 році - на 180,1 млн. грн., або 26,48%. Щодо інших основних складових фінансового результату діяльності АТ "ОТП БАНК", то дані таблиці Б.4 свідчать про зниження їхнього значення.

Таким чином, діяльність АТ "ОТП БАНК" можна визначити як ефективну - з високим рівнем прибутковості (рентабельність активів банку становить 3,92% у 2021 році, 0,66% у 2022 році та 17,56% у 2023 році). АТ "ОТП БАНК" має всі можливості для нарощування ресурсної бази та забезпечення стабільності своєї діяльності з надання фінансових послуг, у тому числі й іпотечних кредитів. Тому дослідження програм кредитування МСП АТ "ОТП БАНК" буде проведено окремо в наступній частині кваліфікаційної роботи.

2.2 Дослідження особливостей кредитування МСП за програмами, які надаються АТ «ОТП БАНК»

Розглядаючи діяльність банку АТ "ОТП БАНК" у сфері кредитування малих та середніх підприємств (МСП), варто зазначити, що наразі банк надає МСП доступ до кредитів за різними програмами. Ці програми включають в себе (рисунки 2.1-2.4) [1]:

а) фінансування малого бізнесу у межах спільної програми з USAID — відкриття відновлювальної кредитної лінії з частковою компенсацією частини процентної ставки для поповнення обігових коштів:

1) основні переваги:

- знижена процентна ставка протягом перших 12 місяців дії кредитного договору;
- простий пакет документів та попереднє рішення за 2 дні;

- без твердої застави до 5 млн грн;

2) програму розраховано для підтримки мікро та малого бізнесів (з річним доходом до 50 млн євро), які:

- змінили місцезнаходження через війну АБО
- зазнали пошкодження активів внаслідок бойових дій, спричинених агресією РФ або
- надають важливі послуги та реалізують критичні товари у період кризи чи є важливими для відбудови економіки країни
- або мають у структурі власності жінок та ведуть діяльність у таких областях України: Вінницька, Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Кіровоградська, Одеська, Полтавська, Хмельницька, а також на відстані більше 50-ти кілометрів від зони ведення бойових дій та кордону з білоруссю та росією у Волинській, Дніпропетровській, Рівненській, Житомирській, Київській, Чернігівській та Сумській областях;

3) основні параметри кредитування:

- строк — 36 міс. (з умовою проходження щорічного огляду фінансового стану позичальника).
- забезпечення: до 5 млн грн — державна гарантія / гарантія IFI, порука власників бізнесу доля яких 50% та більше; понад 5 млн грн — забезпечення твердою заставою (нерухомість, транспорт, обладнання та ін.) та державна гарантія/гарантія IFI, порука власника бізнесу.
- сума – до 20 млн грн.
- дострокове погашення – без штрафних санкцій.
- процентна ставка: - 7% річних у перший рік фінансування; UIRD (3 міс.) +8% річних у другий та третій роки фінансування;

б) факторингове фінансування малого бізнесу у межах спільної програми з USAID — авансове фінансування поставок з частковою компенсацією відсоткової ставки для поповнення обігових коштів:

1) основні переваги

- знижена процентна ставка протягом перших 12 місяців дії кредитного договору;

- без твердої застави
- довший період та більший ліміт фінансування;

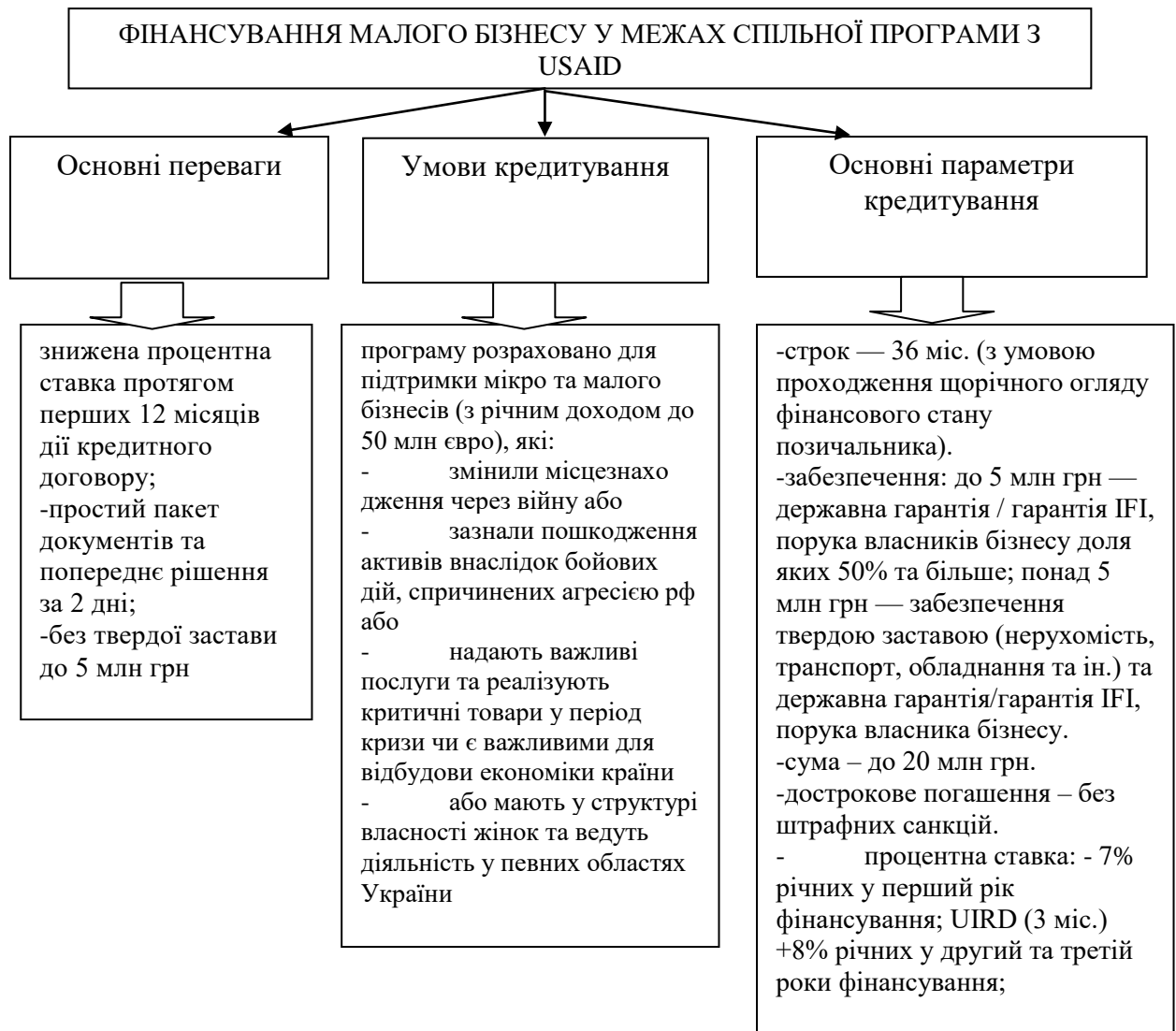

Рисунок 2.1 – Програма фінансування малого бізнесу у межах спільної програми з USAID, що пропонується АТ «ОТП БАНК»

Сформовано за даними джерела [1].

2) програму розраховано для підтримки мікро та малого бізнесів (з річним доходом до 50 млн євро), які:

- змінили місцезнаходження через війну АБО
- зазнали пошкодження активів внаслідок бойових дій, спричинених агресією РФ АБО
- надають важливі послуги та реалізують критичні товари у період кризи чи є важливими для відбудови економіки країни АБО

- мають у структурі власності жінок та ведуть діяльність у відповідних областях України;

3) основні параметри кредитування:

- строк — 36 міс. (з умовою проходження щорічного огляду фінансового стану позичальника);
- процентна ставка: - 7% річних у перший рік фінансування;- UIRD (3 міс.) +8% річних у другий та третій роки фінансування;
- забезпечення — порука власників та гарантія IFI;
- сума фінансування — до 20 млн грн;
- максимальний ліміт фінансування – до 90% суми поставки;
- дострокове погашення – без штрафних санкцій.

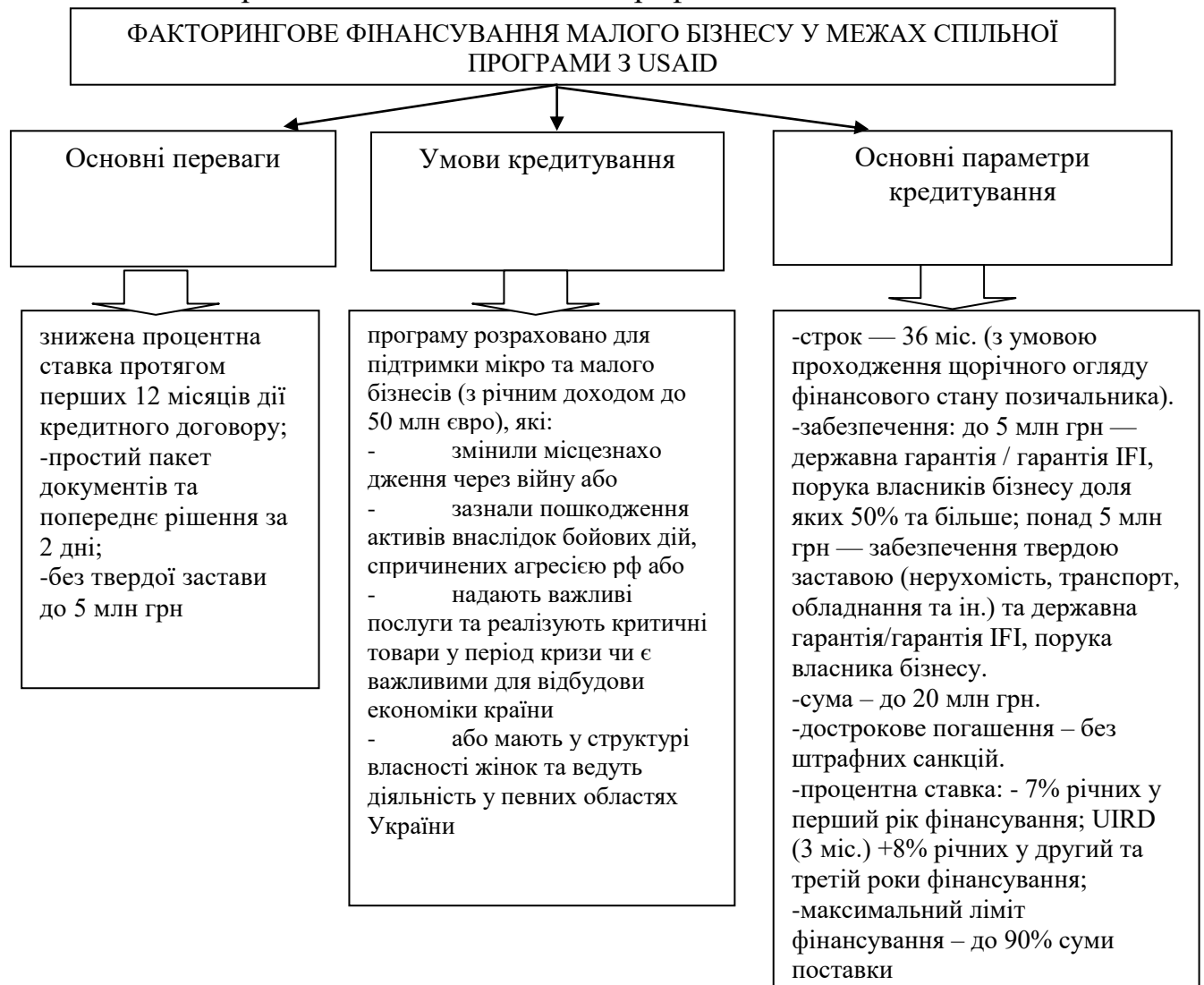

Рисунок 2.2 – Факторингове фінансування малого бізнесу у межах спільної програми з USAID, що пропонується АТ «ОТП БАНК»

Сформовано за даними джерела [1].

в) фінансування малих агропідприємств у межах спільної програми з USAID — відкриття відновлювальної кредитної лінії з частковою компенсацією відсоткової ставки для поповнення обігових коштів:

1) основні переваги:

- знижена процентна ставка протягом перших 12 місяців дії кредитного договору;
- простий пакет документів та попереднє рішення за 2 дні;
- без твердої застави до 5 млн грн;

2) програму розраховано для підтримки мікро та малого бізнесів (з річним доходом до 50 млн євро), які:

- змінили місцезнаходження через війну АБО
- зазнали пошкодження активів внаслідок бойових дій, спричинених агресією РФ або
- надають важливі послуги та реалізують критичні товари у період кризи чи є важливими для відбудови економіки країни
- або мають у структурі власності жінок та ведуть діяльність у таких областях України: Вінницька, Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Кіровоградська, Одеська, Полтавська, Хмельницька, а також на відстані більше 50-ти кілометрів від зони ведення бойових дій та кордону з білоруссю та росією у Волинській, Дніпропетровській, Рівненській, Житомирській, Київській, Чернігівській та Сумській областях;

3) основні параметри кредитування:

- сума – до 20 млн грн;
- строк – 36 міс. (з умовою проходження щорічного огляду фінансового стану позичальника);
- забезпечення: 3 млн грн – застава державної гарантії або ЄБРР + порука власника бізнесу; від 3 млн грн до 20 млн грн – застава фінансових аграрних розписок, державна гарантія або гарантія ЄБРР, порука власника бізнесу;
- дострокове погашення – без штрафних санкцій;

- процентна ставка: 7% річних у перший рік фінансування; UIRD (3 міс.) +8% річних у другий та третій роки фінансування; за умови придбання продукції у компаній-партнерів банку: 0,1% річних у перший рік дії кредитного договору; UIRD (3 міс.) +8%-7% річних у другий та третій роки фінансування;

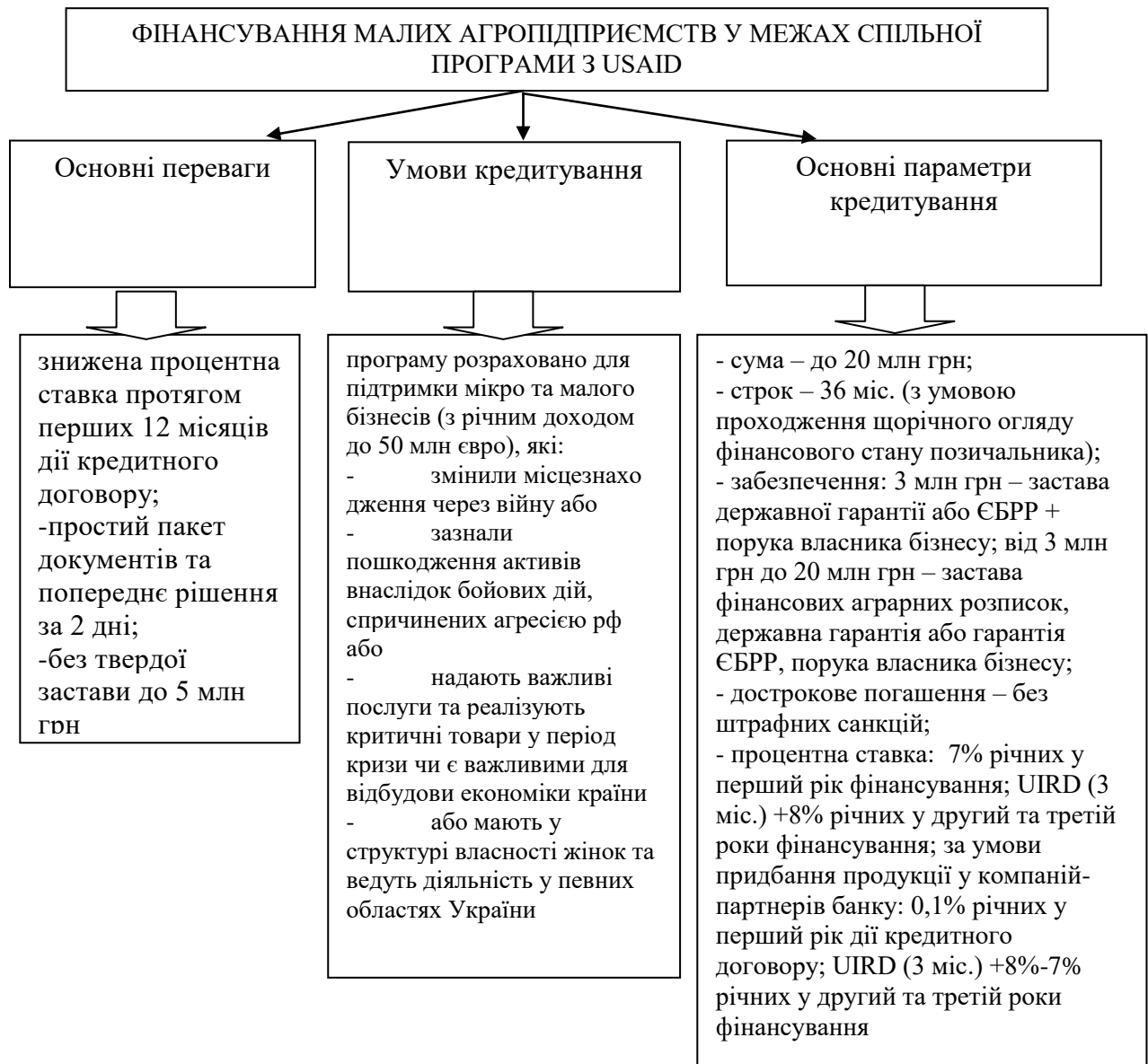

Рисунок 2.3 – Фінансування малих агропідприємств у межах спільної програми з USAID, що пропонується АТ «ОТП БАНК»

Сформовано за даними джерела [1].

г) Програма АТ «ОТП БАНК» у співпраці з ЄБРР — кредити з можливістю часткової компенсації їх суми, для підтримки сталих інвестицій в енергозберігаючі технології підприємствами, зокрема для забезпечення потреб

місцевих агровиробників в оновленні агротехніки сучасною продукцією світових брендів. Донором грантових коштів по програмі виступає Європейський Союз:

1) основні переваги:

- компенсація частини кредиту: до 15%;
- сума кредиту: до 3 млн Євро (враховуються ліміти всіх кредиторів учасників програми);

2) вимоги до позичальників (показники контролюються на рівні групи пов'язаних компаній):

- кількість працівників — до 249 осіб із повним робочим днем протягом останнього року діяльності;

- річний дохід — не більш ніж 50 млн євро (у гривневому еквіваленті) або валюта річного балансу — не більше 43 млн євро (у гривневому еквіваленті);

- термін діяльності компанії на ринку — від 3-х років;

- інші критерії, встановлені ЄБРР, у т.ч. стосовно позитивної кредитної історії.

Крім вищезазначених програм кредитування МСП АТ "ОТП БАНК" реалізує цілий ряд кредитних програм, які можна розмежувати на такі види:

1) швидке фінансування бізнесу, що включає такі кредитні програми:

- Тендерна гарантія – це грошове зобов'язання, що надається банком замовнику торгів для гарантування виконання учасником торгів зобов'язань з підписання договору на поставку товарів чи надання послуг, а також виконання інших умов тендеру;

- Агро кредит «Миттєвий»;

- Інвестиційний кредит «Миттєвий» – це швидкий і простий спосіб для нових та існуючих клієнтів МСБ (національні компанії з річним чистим оборотом від 15 млн. до 250 млн. грн.) отримати кредитні кошти з метою придбання нового транспорту та/або обладнання;

- Овердрафт «Миттєвий» – це швидкий і простий спосіб для нових та існуючих клієнтів МСБ (національні компанії з річним чистим оборотом від 5

млн. до 250 млн. грн.) отримати доступ до короткострокового фінансування в АТ «ОТП Банк», при якому компанія має можливість здійснювати оплату платіжних документів понад коштів на поточному рахунку, відкритому в АТ «ОТП Банк», в рамках встановленого ліміту;

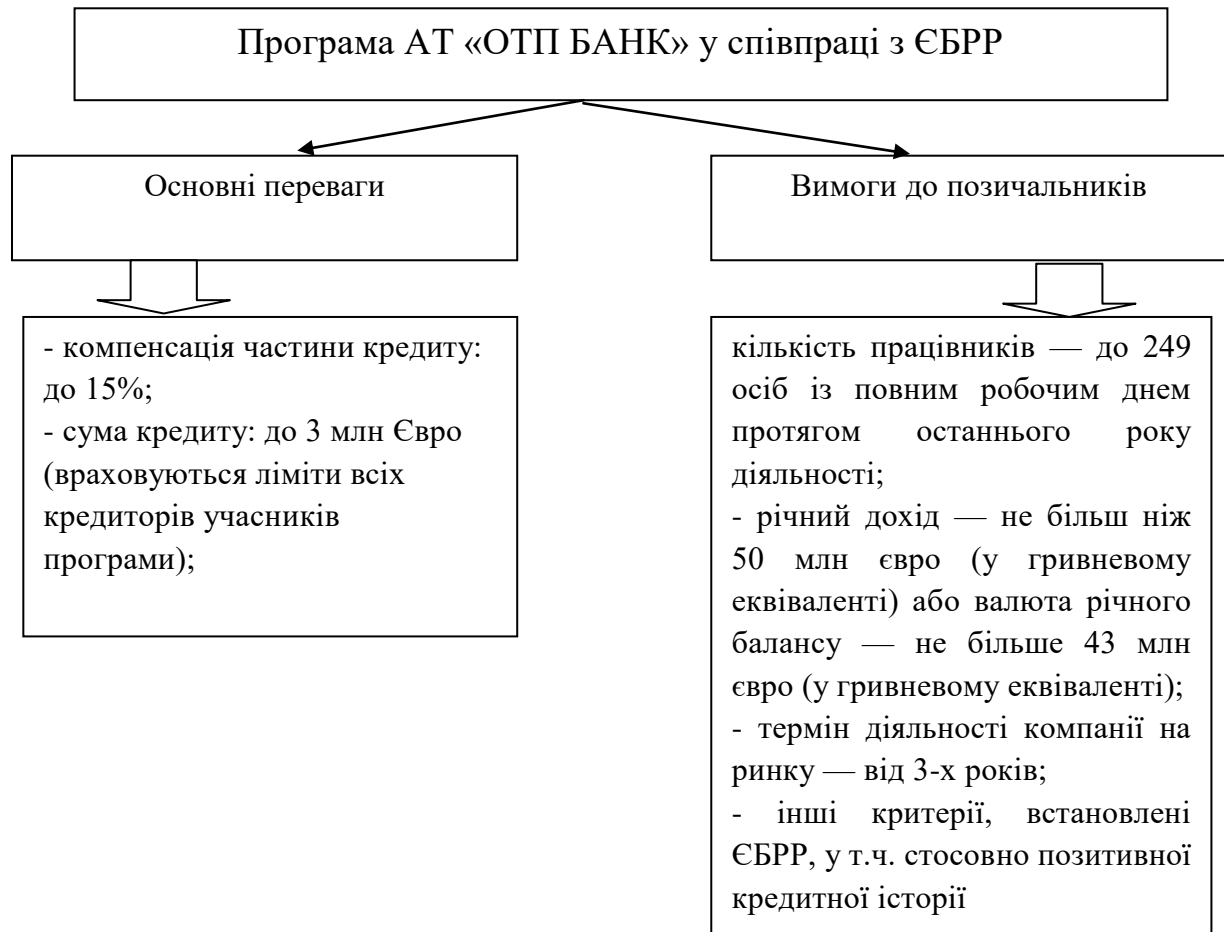

Рисунок 2.4 – Програма АТ «ОТП БАНК» у співпраці з ЄБРР

Сформовано за даними джерела [1].

- Програми з фінансування обігового капіталу у партнерів АТ «ОТП Банк»;
 - Кредит під заставу депозиту «Миттєвий» – це можливість отримати фінансування під заставу депозиту, розміщеного в АТ «ОТП Банк»;
 - Програма по «ICK GROUP»;
- 2) класичне кредитування бізнесу, що включає такі програми:
- Овердрафт – це короткостроковий кредит, при якому компанія має можливість здійснювати оплату платіжних документів понад коштів на

поточному рахунку, відкритому в Банку, в рамках встановленого ліміту. При користуванні овердрафтом немає необхідності надавати в Банк заявку на видачу кредитних коштів. Овердрафт відрізняється від звичайного кредиту тим, що в погашення заборгованості направляються всі суми, що надходять на рахунок клієнта;

- Відновлювана кредитна лінія – це схема кредитування, що дозволяє позичальникові отримувати кошти періодично по мірі необхідності в рамках встановленого заздалегідь ліміту, гасити всю суму заборгованості або тільки її частину, здійснювати повторне запозичення протягом терміну дії кредитної лінії. Це зручний спосіб отримання позик для клієнтів, що дозволяє використовувати позику тоді, коли потрібно, і платити за неї тільки за той період, коли вона фактично отримана;

- Факторинг – відступлення Постачальником ОТП Банку (Фактору) у права грошової вимоги до Покупця за раніше поставлені товари/виконані роботи/надані послуги;

- Документарні операції;

- Авалювання векселів.

«Для України в умовах війни надзвичайно важливе збереження фінансової стабільності та стимулювання економічного зростання. Тому Мінфін продовжує розвивати програми для зростання бізнесу та залучати до цього допомогу міжнародних партнерів. Однією з таких програм є «Додай енергії твоєму бізнесу», яка в поєднанні з іншими програмами, передусім «Доступні кредити 5-7-9-0%», дозволяє отримати пільгове кредитування навіть за нульовою ставкою» [9].

Енергоефективність означає:

- по-перше, зменшення споживання енергії економить гроші;

- по-друге, це можливість продавати самостійно вироблену чисту (зелену) електроенергію в загальну мережу;

- по-третє, це велика користь для суспільства - в результаті підвищення енергоефективності планета споживає менше палива, зменшуючи таким чином

забруднення навколишнього середовища та запобігаючи несприятливим змінам клімату;

- по-четверте, це можливість виробляти екологічно чисту продукцію, яка буде вітатися на європейському спільному ринку.

Програма дозволяє малим та середнім підприємствам (МСП) отримати кредити за відсотковою ставкою 0% або менше. Програма підтримки фінансування інвестицій в енергоефективність малих та середніх підприємств була розроблена в рамках проекту "Рефінансування інвестицій в енергоефективність малих та середніх підприємств в Україні через фінансовий сектор". Фінансування може бути використано на придбання енергоефективних технологій або технологій відновлюваної енергетики; ремонт, реабілітацію або реконструкцію приміщень підприємства; поповнення оборотного капіталу. Максимальна сума кредиту становить 500 000 євро (в еквіваленті). Максимальний термін кредитування на інвестиційні цілі (основні засоби) становить п'ять років.

Програма фінансується за рахунок кредиту в розмірі 7 млн. євро, наданого Урядом Німеччини Міністерству фінансів України через KfW, а також за рахунок фінансової підтримки ЄС. Уповноваженими банками програми є АТ "Укргазбанк" та АТ Банк "Львів". На жаль, АТ "ОТП БАНК" ще не приєднався до програми. Приєднання до національної програми "Додай енергії твоєму бізнесу" не тільки розширить присутність банку на кредитному ринку, але й надасть йому додаткові можливості кредитування для розвитку малого та середнього бізнесу в Україні.

Висновки

За результатами проведеного в рамках кваліфікаційної роботи дослідження теоретико-методологічних засад іпотечного кредитування, а також визначення напрямів його розвитку в сучасних умовах банківської діяльності можна зробити наступні висновки.

МСП є основою існування та розвитку ринкової економіки, основою дрібнотоварного виробництва (історично це сформувало передумови для створення ринкового середовища), початковим етапом, найбільшим за кількістю і тому, мабуть, основним сектором економіки. МСП є рушієм економіки та основою середнього класу в розвинених країнах. Діяльність МСП не лише забезпечує зайнятість, але й сприяє сплаті податків та інших платежів до державних фінансів. МСП є потужним фактором розвитку науки і техніки та створюють здорове конкурентне середовище в економічному секторі.

Відповідно до чинного законодавства України, а саме статті 55 Господарського кодексу України, малі та середні підприємства визначаються наступним чином:

1) суб'єктами малого підприємництва є:

- фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи - підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

- юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України»;

2) суб'єктами середнього підприємництва є

«- фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи - підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) є в межах від 50 до 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності в межах від 10 до 50 млн. євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

- юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) є в межах від 50 до 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності в межах від 10 до 50 млн. євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

МСП – це особливий вид діяльності, який характеризується наступними ознаками:

- ініціативність (підприємницька діяльність ініціюється МСП і здійснюється на власний розсуд та під власну відповідальність);

- економічна самостійність (МСП самостійно вирішують всі питання своєї діяльності, виходячи з економічної доцільності та кон'юнктури ринку);

- творчий та інноваційний характер (МСП характеризуються особливим, інноваційним та антибюрократичним способом економічної поведінки, що дозволяє їм реалізовувати підприємницькі ідеї та ноу-хау на практиці);

- організаційний характер (суб'єкти МСП здійснюють свою діяльність на регулярній основі та на професійній основі);

- ризиковий характер (МСП діють на власний ризик, несуть майнову відповідальність за свої господарські рішення та вживають заходів щодо запобігання або ліквідації наслідків ризикових подій) та інші.

Банківські кредити є тим фінансовим джерелом, яке задовольняє потреби у коштах МСП як в період започаткування їх діяльності, так і під час її розширення, модернізації, перепрофілювання тощо. Надання кредитної підтримки і є тим важливим важелем регулювання розвитку МСП, без якого вони не в змозі надати необхідні фінансові гарантії своїм партнерам по бізнесу, що робить їх менш конкурентоспроможними порівняно з великими підприємствами, асоційованими підприємствами та об'єднаннями.

Банківське кредитування МСБ - це сукупність фінансових відносин, що виникають у процесі співпраці банків з суб'єктами малого та середнього підприємництва, та надання інформаційної підтримки за допомогою спеціальних методик, які застосовуються, коли розмір кредиту невеликий, а ризик відносно високий. Система кредитування МСП поєднує три функціональні блоки (базовий, економіко-технологічний та організаційний) і базується на таких елементах, як принципи, учасники (суб'єкт, об'єкт), процедури, методи та інструменти кредитування, планування та управління цим процесом, кредитна інфраструктура. Взаємодія цих елементів може найкращим чином задовольнити потреби МСП у кредитах.

Сектор малого та середнього бізнесу є невід'ємною частиною ринкової економіки. Він забезпечує вирішення широкого кола економічних, науково-технічних та соціальних проблем. В Європейському Союзі (ЄС) кількість МСП наразі наближається до 20 мільйонів, що відповідає майже 90% від загальної кількості підприємств, а частка населення, зайнятого в МСП, становить майже 70%.

Результати аналізу свідчать, що найбільшою серед вітчизняних суб'єктів господарювання є кількість мікропідприємств, причому їхня частка у загальній кількості українських підприємств постійно зростає від 82,34% у 2019 р. до 96,48% у 2022 р. Важливість малих і середніх підприємств (МСП) та їх роль у формуванні та розвитку економіки, у задоволенні потреб суспільства та забезпеченні населення необхідними товарами і послугами є очевидною. Водночас, основною проблемою МСП є брак фінансування. Це пов'язано з тим, що ефективне функціонування МСП значною мірою залежить від обсягу коштів, доступних для їх розвитку, як самофінансування, так і зовнішніх надходжень. Для вирішення цієї проблеми необхідно збільшити обсяги кредитування МСП. Кредитування малого та середнього бізнесу є одним з напрямків кредитної діяльності АТ "ОТП Банк".

Розглядаючи діяльність банку АТ "ОТП БАНК" у сфері кредитування малих та середніх підприємств (МСП), варто зазначити, що наразі банк надає

МСП доступ до кредитів за різними програмами. Ці програми включають в себе:

- фінансування малого бізнесу у межах спільної програми з USAID — відкриття відновлювальної кредитної лінії з частковою компенсацією частини процентної ставки для поповнення обігових коштів;
- факторингове фінансування малого бізнесу у межах спільної програми з USAID — авансове фінансування поставок з частковою компенсацією відсоткової ставки для поповнення обігових коштів;
- фінансування малих агропідприємств у межах спільної програми з USAID — відкриття відновлювальної кредитної лінії з частковою компенсацією відсоткової ставки для поповнення обігових коштів;
- Програма АТ «ОТП БАНК» у співпраці з ЄБРР — кредити з можливістю часткової компенсації їх суми, для підтримки сталих інвестицій в енергозберігаючі технології підприємствами, зокрема для забезпечення потреб місцевих агровиробників в оновленні агротехніки сучасною продукцією світових брендів.

Крім вищезазначених програм кредитування МСП АТ "ОТП БАНК" реалізує цілий ряд кредитних програм, які можна розмежувати на такі види: швидке фінансування бізнесу та класичне кредитування бізнесу. Для України в умовах війни надзвичайно важливе збереження фінансової стабільності та стимулювання економічного зростання. Тому Мінфін розробив таку програму, як «Додай енергії твоєму бізнесу», яка дозволяє отримати пільгове кредитування навіть за нульовою ставкою. Програма дозволяє малим та середнім підприємствам (МСП) отримати кредити за відсотковою ставкою 0%. Програма фінансується за рахунок кредиту в розмірі 7 млн. євро, наданого Урядом Німеччини Міністерству фінансів України через KfW, а також за рахунок фінансової підтримки ЄС. Уповноваженими банками програми є АТ "Укргазбанк" та АТ Банк "Львів". На сьогодні АТ "ОТП БАНК" не є долученим до цієї програми, однак має відповідний фінансовий потенціал та перспекти.

Список використаних джерел

1. АТ «ОТП БАНК» [Електронний ресурс] – Офіційний сайт. – Режим доступу: <https://www.otpbank.com.ua/> (дата звернення: 18.05.2024).
2. Банківські програми [Електронний ресурс]. Портал для підприємців. – Режим доступу: https://sme.gov.ua/program_type/kredytni-programyza-pidtrymku-mizhnarodnyh-finansovyh-organizatsiij/page/2/ (дата звернення: 13.05.2024)
3. Банківські продукти та програми допомоги малому і середньому підприємництву [Електронний ресурс]. Офіційний сайт Міністерства економіки України. – Режим доступу: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=aba8ec4d-7a97-4b6c-90652aae227d6d7&title=BankivskiProduktiTaProgramiDopomogiMalomuISerednomuPidprimnitstvu> (дата звернення: 15.05.2024)
4. Бержанір І. А. Банківське кредитування: сучасний стан та перспективи розвитку / І. А. Бержанір // *Modern economics*. – 2020. – № 20. – С. 26–30.
5. Версаль Н. Переваги та недоліки зовнішніх джерел фінансування малих та середніх підприємств в Україні / Н. Версаль // *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. – 2020. – № 1. – С. 182–194.
6. Волкова Н. І. Аналіз проблем кредитування малого та середнього бізнесу в сучасних економічних умовах / Н. І. Волкова, К. Д. Свірідова // *Фінанси, облік, банки*. – 2017. – №1(22). – С. 55-62.
7. Гаркуша Ю.О. Банківський кредит у забезпеченні розвитку малого та середнього бізнесу в Україні / Ю.О. Гаркуша, О.О. Руснак // *Інфраструктура ринку*. – 2019. – Вип. 39. – С. 560–564.

8. Грабовська Я. Роль малого та середнього бізнесу в економіці країни. / Я. Грабовська, В. Тобенко, О. Зеваченкова // Прагматизм у підготовці майбутніх підприємців: матеріали II науково-практичної конференції 15 червня 2020 р., ТДАТУ. – Режим доступу: <http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream.pdf>.

9. Додай енергії твоєму бізнесу: завдяки програмі МСП можуть отримати кредити за ставкою від 0% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrinform.ua/rubric-economy/3851262-dodaj-energii-tvoemu-biznesu-zavdaki-programi-msp-mozut-otrimati-krediti-za-stavkou-vid-0.html (дата звернення: 27.05.2024).

10. Донець О. Б. Кредитування малого і середнього бізнесу : дис. ... кандидата екон. наук (доктора філософії) : 08.00.08 / Унів. держ. фіск. служби. Ірпінь, 2017. 259 с.

11. Жежерун Ю.В. Перспективи відновлення банківського кредитування реального сектору економіки / Ю.В. Жежерун, О.М. Бартош. Фінансові дослідження. – 2017. – №1(2). – С. 144 – 152.

12. Загинайло Ю.Р. Роль кредиту в розвитку економіки України / Ю.Р. Загинайло, О.Г. Дорошенко // Modern Economics. – 2020. – № 22. – С. 18–23.

13. Кількість діючих суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва за видами економічної діяльності у 2010-2022 роках [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт Державної служби статистики. - Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 27.05.2024).

14. Коваленко В.В. Кредитний канал трансмісійного монетарного механізму та його місце в економічному зростанні держави / В.В. Коваленко // Фінансовий простір. – 2020. – № 3(39). – С. 104–115.

15. Коваленко В.В. Кредитний ринок України: проблеми та перспективи розвитку / В.В. Коваленко, Д.Ю. Ткаченко, О.В. Шевченко // Науковий погляд. – 2018. – № 3(61). – С. 90–96.

16. Коробчук Т.І. Банківське кредитування підприємств малого та середнього бізнесу / Т.І. Коробчук // Наукові записки. Серія “Економіка”. – 2018. – Вип.10. –С.141-146

17. Кредити за розміром суб'єкта господарювання (у тому числі кредити МСП). - [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт НБУ. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення: 10.05.2024).

18. Маслак О. І. Особливості кредитування реального сектору економіки в умовах фінансової нестабільності / О. І. Маслак, Л. А. Квятковська // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики: зб. наук. Праць Харківського інституту банківської справи університету банківської справи Національного Банку України (м. Київ). – Харків, 2011. – Вип. 2(11) / 2011. – С. 3–10.

19. Назлуханян С. С. Банківське кредитування малого бізнесу в Україні: проблеми та перспективи розвитку / С. С. Назлуханян // Соціально-гуманітарний вісник. – 2019. – Вип. 25. – С. 238–239.

20. Національного банку України [Електронний ресурс]. Офіційний сайт. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua> (дата звернення 24.05.204)

21. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва за видами економічної діяльності у 2010-2022 роках [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт Державної служби статистики. - Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 27.05.2024).

22. Оксенюк Ю.І. Фінансове забезпечення розвитку малого підприємництва в Україні / Ю.І. Оксенюк // Молодий вчений. – 2017. – № 7(47). – С. 440–443.

23. Партин Г.О. Джерела та інструменти залучення коштів для фінансування малих і середніх підприємств України / Г.О. Партин, А.Г. Загородній // Банківська справа. – 2020. – №1(151). – С. 105-117.

24. Процентні ставки за новими кредитами за розміром суб'єкта господарювання¹ (у тому числі нові кредити МСП). - [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт НБУ. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення: 10.05.2024).

25. Рижакова Г. М. Роль і місце малого підприємництва в національній економіці України [Електронний ресурс]// Ефективна економіка. – 2011. - №1. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=450> (дата звернення: 12.04.2024).

26. Тимченко О.І. Проблеми фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва [Електронний ресурс] / О.І. Тимченко // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2018. – № 8. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/8_2018/46.pdf. (дата звернення 12.05.2024)

27. Україна. Закони. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : кодекс : закон : [прийнято Верх. Радою від 16.01.2003 р. : станом на 08 березня 2024 р.]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 10.04.2024).